

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА**

ШОХОВ ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ

УДК 165/141

**СТРАТЕГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАЦІЇ:
ПАРАДИГМАЛЬНИЙ АСПЕКТ**

09.00.02 – діалектика і методологія пізнання

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Одеса – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі культурології Одеського національного університету імені І.І.Мечникова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант

доктор філософських наук, професор, **Богата Лідія Миколаївна**, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, професор кафедри культурології.

Офіційні опоненти

Доктор філософських наук, професор **Петрушенко Віктор Леонтійович**, професор кафедри філософії Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка»;

Кандидат філософських наук **Іванова Євгенія Михайлівна**, доцент кафедри філософії Національного університету «Одеська морська академія».

Захист відбудеться «06» червня 2019 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.051.09 в Одеському національному університеті імені І.І. Мечникова МОН України за адресою: 65029, м. Одеса, вул. Новосельського, 64, ауд. 6.

З дисертацією можна ознайомитись в Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І.І. Мечникова МОН України за адресою: 65026, м. Одеса, вул. Преображенська, 24.

Автореферат розісланий «4» травня 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. І. Старовойтова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Дослідження комунікації – один з мейнстримів сучасної філософії. «Комунікативний поворот» спричинив появу різноманітних ракурсів вивчення комунікації в усіх гуманітарних дисциплінах. «Рефлексивний поворот», що відбувається на наших очах, гостро ставить завдання осмислення і узагальнення накопиченого знання про комунікацію.

Кожен дослідник намагається дати власну відповідь на питання про те, чим є і чим не є комунікація, і завдяки розмаїттю запропонованих відповідей ситуація ще більше заплутується. Сама ця різноманітність повинна бути в якийсь спосіб з'ясована, адже спостережуване сьогодні необмежене примноження визначень, теорій і концепцій має певну причину.

Нині нелегко зрозуміти, що таке комунікація сама по собі, це питання набуває багатьох додаткових вимірів. Зафіксувати суть комунікації, побачити основу, яка породжує множинність підходів, постає як актуальне і своєчасне завдання.

Комунікація в сучасній епістемології розглядається не лише як особливий предмет дослідження, але і як спосіб генерації, верифікації і прийняття нового наукового знання. Будь-яке сучасне дослідження, в якій би науковій дисципліні воно не розгорталось, передбачає, що тільки завдяки комунікації між дослідниками можна прийти до результатів, значущих для наукового чи філософського співтовариства. Ці співтовариства виникають і підтримуються також завдяки комунікації.

Вивчення дослідницьких стратегій надзвичайно важливе саме сьогодні, коли кожен вчений опиняється в дуже складній ситуації, в якій він вирішує завдання, що виникають перед ним під впливом епохальних епістемних впливів, різноманітних парадигм, наукового і філософського співтовариства, авторитетних та відомих вчених і філософів, різних методологічних підходів, теорій і концепцій, а також культурних поворотів.

Парадигмальний аспект дослідження стратегій дозволяє задати особливий ракурс міркувань про ці стратегії, що з новою силою актуалізує проблему застосування терміну «парадигма» у філософських і ширше – в гуманітарних галузях знання.

Для сучасної філософії актуальною постає розробка парадигмального та епістемічного аналізу як спеціальних методів реконструкції різноманітних впливів, яким піддаються дослідники. Додаткову актуальність цій проблемі надає принципова поліпарадигмальність, багатомірність гуманітаристики, зростаюча полідисциплінарність, кросдисциплінарність і трансдисциплінарність сучасних досліджень.

Три проблемних поля, що окреслюють тематику даної роботи (стратегія, комунікація і парадигма), разом формують смисловий локус дослідження, в рамках якого відбувається взаємна експлікація цих термінів у принципово важливому аспекті: з'являється можливість зрозуміти, яким чином стратегії дослідження комунікації впливають на формування системи

методів, що використовуються. Парадигмальний аспект аналізу стратегій дозволяє зовсім з іншого ракурсу подивитись на комунікацію всередині наукових і філософських співтовариств.

У сучасному українському суспільстві як ніколи актуальні проблеми взаєморозуміння і комунікативної раціональності, ненасильницького розв'язання суперечностей, багатомірності і практичної поліпарадигмальності. З цієї точки зору, дана робота продовжує розвиток теми толерантності і взаєморозуміння, необхідні кожному суспільству, налаштованому на майбутнє.

Ступінь розробленості проблеми дослідження. Сплеск інтересу до вивчення комунікації, без сумніву, відбувся на початку ХХ століття. Феноменологія Е.Гуссерля привернула увагу до інтерсуб'єктивності, математична теорія комунікації К.Шеннона і У.Уівера розвивалася в технічних та інженерних дисциплінах для вирішення задач передачі інформації. Комунікація почала досліджуватися у філософії мови і в аналітичній філософії (Л.Вітгенштейн, Р.Карнап, У.Куайн, Дж.Мур, Дж.Остін), вона розглядалась представниками символічного інтеракціонізму (Г.Гарфінкель Дж.Г.Мід, А.Шюц), логіками (Ч.Пірс, Г.Фреге), соціологами (П.Бурдьє, Е.Гіденс, М.Маклюєн, Т.Парсонс). Дослідження комунікації відбувалися в межах філософської герменевтики Г.Гадамером, О.Резеншток-Хюссі, П.Рікьором, Ф.Шлейєрмахером.

Т.Парсонс розробив фундаментальну теорію соціальної дії, тим самим істотно розширивши уявлення про інтеракції та умови досягнення взаєморозуміння. У працях М.Гайдеггера і Ю.Габермаса інтерсуб'єктивність Е.Гуссерля набула нового звучання і стала однією з найважливіших тем. Ю.Габермас розробив теорію комунікативної дії і теорію дискурсу, які являють собою докладно описані умови досягнення взаєморозуміння і консенсусу на підставі раціональної аргументації і претензії на значущість.

Ніклас Луман побудував на основі створеного ним авторського дослідницького конструкту комунікації розгорнуту теорію суспільства. К.-О.Апель зафіксував концепцію трансцендентального (ідеального) наукового співтовариства і вперше представив його як умову можливості пізнання. К.Поппер запропонував ідею знання без суб'єкта, що пізнає.

Особливі ракурси дослідження комунікації виявилися в межах екзистенціалізму (Г.Марсель, М.Мерло-Понті, Ж.-П.Сартр, М.Гайдеггер, К.Ясперс), в семіотичних, діалогічних, логічних студіях М.Бахтіна, В.Біблера, М.Бубера, Т.М.Дридзе, Е.Кассирера, Ю.Лотмана, Ч.Морриса, Ч.Пірса, Ф. де Соссюра.

Певні проблеми комунікації розроблялись в антропологічному структуралізмі (Л.Леві-Брюль, К.Леві-Стросс та ін.) і в етнометодології – Г.Гарфінкель та ін.

Особливий внесок у розробку теорії комунікації внесли представники синергетичної традиції – В.І.Аршинов, Л.Д.Бевзенко, Л.М.Богата, В.Г.Буданов,

Л.С.Горбунова, І.С.Добронравова, Л.П.Киященко, О.М.Князева, Я.І.Свірський та ін.

До узагальнюючих робіт з комунікації можна віднести тексти С.П. Домніч, А.М.Єрмоленко, Р.Крейга, І.П.Кужелевої-Саган, О.В.Назарчука.

Філософський аналіз парадигм і особливостей застосування цього терміну у філософських і гуманітарних дослідженнях виконувався різними дослідниками, що спеціалізуються на історії і філософії науки: Н.С.Автономовою, О.І.Афанасьєвим, І.Т.Касавіним, В.О.Лекторським, М.Г.Марчуком, Л.О.Мікешіною, В.Л.Петрушенко, Б.І.Пружиніним, О.П.Пунченко, В.С.Стьопіним, В.Б.Ханжи, В.Л.Чуйко та ін.

Особливе значення в осмисленні парадигмальної складової наукової раціональності внесли підходи і концепції Т.Куна, І.Лакатоса, Л.Лаудана, М.Полані, К.Поппера, А.Пуанкаре, Ст.Тулміна, П.Фоерабенда та ін., які обґрунтували методологічні принципи процесу пізнання, зокрема плюралізм, діалогізм, взаємодію різних пізнавальних практик, ціннісно-сміслову «присутність» суб'єкта в структурі пізнання.

Безперечний інтерес має розробка терміну «парадигма», здійснена Л.М.Богатою, яка розглядає її як надскладне відкрите саморегульоване термінологічне утворення.

Взаємозв'язок між методологічним мисленням і парадигмальним аналізом (осмисленням ролі «зразків») вибудовується у текстах М.О.Розова.

Термін «стратегія дослідження» по-різному тлумачився вченими і філософами. Вплив постструктуралістського і постмодерністського світогляду на еволюцію наукової раціональності і стратегій дослідження в соціально-гуманітарних науках розглядається в роботах Н.С.Автономової, В.П.Візгина, В.Н.Гасиліна, І.А.Гобозова, І.П.Ільїна, В.О.Конева, Є.В.Листвиної, Н.В.Мотрошилової, С.В.Нікітіна, С.М.Повторевой, Т. М.Попової, В.Н.Поруса, Б.І.Пружиніна, Г.Л.Тульчинського, М.С.Уварова, С.М.Форкош та ін.

Т.М.Попова використовує термін «дослідницькі стратегії» в значенні, близькому до використовуваного в даній роботі, але робить це в контексті соціогуманітаристики і біографічного повороту.

Особливо слід відзначити дисертаційну роботу І.І.Гусевої, в якій термін «стратегія дослідження» розглядається у застосуванні до соціально-гуманітарних наук, в першу чергу, до історії і соціології, у тісному зв'язку з термінами «мікростратегія», «макростратегія», «масштаб дослідження».

У текстах Н.М.Смірної термін «дослідницька стратегія» застосовується як позначення деякої основоположної думки, яка формує шлях дослідника. «Дослідницька стратегія виходить з когнітивної презумпції тілесної обумовленості людського мислення», - пише дослідниця, вибудовуючи смисловий стратегічний місток між феноменологією Е.Гуссерля і сучасними тенденціями, що формуються у філософії штучного інтелекту.

Культурні повороти, які значною мірою впливають на дослідницькі стратегії, детально розглядають такі дослідники, як Д.Бахманн-Медик, Н.П.Безуглова, Фр.Джеймисон, А.Реквіц та ін. Культурні повороти постають як

форми інтелектуальних акцентуацій, здатних змінити напрям думки і встановити нові ракурси дослідницької діяльності.

Численність вже проведених досліджень комунікації формує ситуацію епістемічної складності, однак саме це дає надію на те, що в зазначеній складності почнуться вияви нового порядку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження погоджено з планами наукової діяльності факультету історії і філософії Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова, відповідно до теми «Дослідження процесів інтеграції і диференціації в сучасному науковому і філософському знанні» (номер комплексної теми 165, наказ ректора ОНУ імені І.І. Мечникова № 3217-18 від 13.12.2016 р.). Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради ОНУ імені І.І.Мечникова, протокол №4 від 22.12.2015.

Мета і завдання дисертаційного дослідження. Метою дисертаційної роботи є виявлення багатомірності парадигмального впливу на суб'єкта-дослідника при конструюванні стратегії дослідження комунікації.

Постановка даної мети обумовила необхідність розв'язання таких завдань:

- проявити комунікацію як особливий предмет дослідження;
- оцінити можливості парадигмального аналізу в контексті нових уявлень про суб'єкта-дослідника в ситуації комунікативного і рефлексивного повороту;
- вирізнити своєрідність розуміння парадигми в гуманітарних дисциплінах;
- розкрити специфіку парадигмального аналізу як особливого способу рефлексії процесів дослідження комунікації;
- виявити роль комунікації як особливого конструкту в парадигмі складності;
- експлікувати значення терміну «комунікація» в системному підході Н.Лумана;
- з'ясувати роль комунікації в мережевій парадигмі (Б.Латур, М.Кастельс);
- пояснити особливості стратегії дослідження комунікації Ю. Габермаса;
- визначити багатомірність комунікації як драйвера різноманітності теорій і концепцій комунікації.

Об'єктом дослідження є стратегії дослідження комунікації.

Предмет дослідження – парадигмальні впливи, які притаманні процесу конструювання стратегії дослідження комунікації.

Методи дослідження. Складність теми дослідження вимагала використання доволі різноманітної теоретико-методологічної основи. Крім загальнонаукових методів (порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, ідеалізація, узагальнення, конкретизація, моделювання, класифікація), використовувався ряд специфічних методів, таких, як рефлексивний аналіз,

системний підхід, елементи синергетичної методології і епістемологічного конструктивізму, трансдисциплінарного аналізу. Особливу увагу було приділено дослідженню можливостей категорії «співвіднесене», застосуванню процедур співвіднесення (з урахуванням розробок Л.М.Терентьевої). Метод рефлексивного аналізу використовувався для прояснення ролі рефлексії другого рівня в конструюванні стратегій дослідження. Системний підхід застосовувався в процесі вивчення теоретичних побудов Н.Лумана. Методологія синергетики (виявлення параметрів порядку) використовувалася для аналізу парадигми складності. Епістемологічний конструктивізм постав своєю пізнавальною рамкою дослідження і використовувався для представлення комунікації в якості дослідницького конструкту. Елементи трансдисциплінарного аналізу застосовувались для виявлення трансдисциплінарного контексту в різних теоріях і концепціях комунікації. Процедура співвіднесення і розвиток категорії «співвіднесене» були використані для моделювання конститутивних елементів парадигм, а також для експлікації термінів «стратегія», «комунікація», «парадигма» в їх співвіднесеності одне з одним.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в дисертації комунікація розглядається як дослідницький конструкт, а стратегія вивчення комунікації представлена композицією особистих виборів дослідника, здійснюваних під впливом наукового співтовариства.

Вперше:

– обґрунтовано доцільність парадигмального аналізу в умовах рефлексивного і комунікативного поворотів, сформульовано уявлення про децентровану рефлексію;

– комунікація представлена як дослідницький конструкт, модифікація якого відбувається під впливом змінних парадигмальних установок і дослідницьких стратегій, які обираються;

– суб'єкт-дослідник на першому рівні рефлексії змодельований як своєрідна композиція своїх комунікативних и автокомунікативних станів, яка на другому рівні рефлексії переживається у цілісність, що становиться;

– запропонований термінологічний конструкт «знаннєве тіло», що описує феномен екзистенціальної неподільності суб'єкта і наукового знання, яким йому вдалося оволодіти;

– введено уявлення про стратегію філософського дослідження як про послідовність раціональних та ірраціональних особистісних виборів дослідника, здійснюваних в ситуаціях парадигмальних та епістемічних впливів;

– парадигма представлена як синтез дослідницьких конструктів; конститутивні елементи парадигми змодельовані такими об'єктами дослідницької уваги: (а) вербально-конструктивні засоби опису, (б) дослідницькі стратегії, визначувані, в тому числі, впливом співтовариства, (в) особливості розуміння, (г) критерії селекції інформації, яка отримує статус загальноприйнятого наукового знання;

– запропонований та експлікований дослідницький конструкт комунікації як драйвера подієвого часу; комунікація визначена як істотний фактор зміни і розвитку актор-мережі;

– зафіксовано і експліковано уявлення про комунікативні стани наукового чи філософського співтовариства.

Уточнено:

– розуміння методологічних можливостей парадигмального аналізу як інструменту вивчення дослідницьких стратегій;

– значення терміну «парадигма» в гуманітарних дослідженнях, яке дрейфує у бік епістемічного і моделюється запропонованими конститутивними елементами парадигми;

– уявлення про комунікацію як провідника контингентності в точці «тут і тепер»;

– розуміння границь застосовності епістемологічного конструктивізму, які фіксуються як результат використання скептичних стандартів філософського спостереження;

– поняття третього рівня рефлексії, що представлена як один зі способів деконструкції дослідницьких конструктів і як стан, в якому суб'єкт–дослідник здатний обирати конфігурацію збирання суб'єкта пізнання як цілісності у становленні.

Отримало подальший розвиток:

– уявлення про дослідницький конструкт, який кожен автор «збирає особливим чином для вирішення дослідницьких завдань»;

– методологічне розуміння повсякденності як «плавильного тигля раціональності» (Б.Вальденфельс);

– концепт актор-мережі, збагачений уявленнями про мережу комунікативних станів суб'єкта–дослідника;

– методологія епістемологічного конструктивізму доповнена уявленнями про «парадигмальний конструктивізм» та «дослідницький конструкт».

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що основні висновки і положення дисертаційного дослідження розвивають філософський дослідницький інструментарій, збагачують термінологію, сприяють формуванню сучасних уявлень про дослідницькі стратегії, про парадигмальний аналіз, про суб'єкта-дослідника и про роль рефлексії першого і другого рівня у філософському дослідженні.

Практичне значення результатів дисертаційної роботи полягає в можливості їх використання як підходів для вирішення різних проблем методології пізнання, філософії суб'єкта, а також для більш глибокого розуміння процесу філософського дослідження. Матеріали дисертаційної роботи можуть бути використані для викладання таких спеціальних дисциплін, як філософія науки и методологія пізнання.

Особистий внесок дисертанта. Дослідження є самостійною науковою роботою автора. Всі висновки і положення дисертації розроблені автором повністю самостійно.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження доповідались на таких конференціях: Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету КНУ 2016»; Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету КНУ 2017»; Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету КНУ 2018»; Перший білоруський філософський конгрес «Национальная философия в глобальном мире». Мінськ, 2017; Міжнародна наукова конференція «Гуманітарно-наукове знання: комунікативні засади». Чернівецький національний університет, 2017; Наукові читання пам'яті Георгія Флоровського. - Одеський національний університет імені І.І.Мечникова, 2016; V Уйюмовські читання, 2017. Одеський національний університет імені І.І.Мечникова, 2017; VI Уйюмовські читання, 2018. Одеський національний університет імені І.І.Мечникова, 2018; IV Міжнародна наукова конференція 25-26 травня 2018 р. у Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського»; Третя міжнародна наукова конференція «Интеллектуальная культура Беларуси: Методологический капитал философии и контуры трансдисциплинарного синтеза знания». - Національна академія наук Білорусії, Мінськ, 15–16 листопада 2018 року.

Публікації дисертанта. Основні положення і результати дисертаційного дослідження викладені в 16 публікаціях – 5 статтях у фахових виданнях, 1 статті у фаховому виданні, включеному в міжнародні наукометричні бази, а також в 10-ти тезах наукових доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів та конференцій.

Структура и об'єм дисертації. Дисертаційне дослідження містить вступ, три розділи, висновки і список літератури. В тексті дисертації 243 сторінки, з них основного тексту – 221 сторінка, списку літератури – 22 сторінки, найменувань – 191, з них іноземною мовою – 21.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, ступінь розробки проблеми, вказані об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження, його теоретико-методологічні основи, окреслено наукову новизну, представлено теоретичну і практичну значущість отриманих результатів, відомості про їх апробацію і публікації.

У **розділі 1. «Можливості парадигмального аналізу в контексті нових уявлень про суб'єкта–дослідника»** виявлені методологічні можливості парадигмального аналізу та обґрунтовано необхідність відмови від «монолітної» фігури класичного суб'єкта–дослідника.

У підрозділі 1.1. «Парадигмальний аналіз у ситуаціях дисперсії суб'єкта–дослідника і комунікативного обміну» досліджені можливості парадигмального аналізу в контексті нових уявлень про суб'єкта–дослідника.

Парадигмальний аналіз представлений як процес виявлення підстав, на які спирається дослідник і які можуть формуватися під впливом різних парадигм. Філософ–дослідник, використовуючи парадигмальний аналіз, опиняється під впливом різноманітних концепцій і теорій. При входженні в ситуацію дослідження, якщо суб'єкт–дослідник перебуває у становищі первинної рефлексії, позиція монолітного суб'єкта–«сюрфера» виявляється практично недосяжною, оскільки відбувається спочатку дисоціація, а згодом дисперсія суб'єкта–дослідника; він опиняється під впливом різних парадигм, методів, теорій, шкіл. Формується багато комунікативних станів, композиція яких і описує дослідника–спостерігача. При входженні у стан рефлексії другого рівня суб'єкт–дослідник перезбирає себе і стає цілісністю. Як приклад дисоціації і дисперсії спостерігача наведена картина «Меніни» Дієго Веласкеса, створена в 1656 році, в якій, за словами М.Фуко, зафіксована «особлива диспозиція епістемі». Місце перед картиною виявляється зарядженим такою багаторівневою семантикою смислів, що спостерігач припиняє бути єдиним цілим і трансформується у множинність, залучену в процес синтезу цілісності, який неможливо зупинити. Констатується, що перезбирання цілісного суб'єкта–дослідника здійснюється через автокомунікацію.

У підрозділі 1.2. «Конститутивні елементи парадигми і рефлексія другого рівня» досліджено, в який спосіб конститутивні елементи парадигми і рефлексивні стани дослідників створюють умови для побудови дослідницьких стратегій.

Здійснено спробу моделювання конститутивних елементів парадигми (введених Т.Куном як компоненти дисциплінарної матриці) такими об'єктами дослідницької уваги: (1) *вербально-конструктивні засоби опису*, чи словники, (2) *дослідницькі стратегії*, визначувані в тому числі впливом наукового співтовариства на кожного конкретного дослідника, (3) *особливості розуміння*, які епістемічно і парадигмально наперед визначені, (4) *критерії селекції інформації*, яка отримує статус наукового знання в даному науковому співтоваристві в даний період часу.

Показана трансформуюча роль рефлексії, досліджено, яким чином усвідомлення людиною себе як композиції власних комунікативних станів призводить до рефлексивного ускладнення свідомості дослідника і як рефлексія другого рівня Г.Марселя і «децентрація» Ж.Піаже стають важливими умовами конструювання дослідницьких стратегій.

У підрозділі 1.3. «Узагальнюючі теорії комунікації і децентрована рефлексія» проаналізовані узагальнюючі теорії комунікації, введений у науковий обіг термін «децентрована рефлексія», здійснений огляд дослідницьких можливостей, що відкриваються в ситуації поліпарадигмальності.

Оскільки сучасний дослідник перебуває в ситуації поліпарадигмальності і мультидисциплінарності, деякими дослідниками здійснюються спроби приведення різних традицій дослідження комунікації до певної загальної класифікації. Йдеться про роботи Р.Крейга, І.П.Кужелевої-Саган, С.П.Домнич та ін. Результати зазначених досліджень дозволяють ввести уявлення про децентровану рефлексію як про процес послідовної уявної реконструкції дослідницької позиції кожного учасника ситуації (поставлення себе на місце кожного іншого і погляд на ситуацію ніби його очима), а згодом верифікація в процесі комунікації того, що було усвідомлено в результаті такого рефлексивного руху.

Зроблений висновок про те, що децентрована рефлексія стає важливим інструментом парадигмального аналізу, оскільки дозволяє послідовно вивчити позицію кожного дослідника, проаналізувати епістемічні парадигмальні впливи, яким він піддається, «зсередини» прожити різні дослідницькі ракурси і особисті вибори, що формують індивідуальну стратегію. У більшому масштабі та ж ситуація децентрації породжує комунікації між науковими і філософськими співтовариствами, які нерідко оформлюються як між-, крос- і трансдисциплінарні дослідження.

У розділі 2. «Стратегії дослідження комунікації в різних парадигмах» проаналізовані стратегії дослідження комунікації в різних парадигмальних напрямках, розглянуто ряд досліджень комунікації, здійснених у роботах, пов'язаних з парадигмою складності (В.І.Аршинов, Я.І.Свирський та ін.), у системних побудовах Нікласа Лумана і в мережевій парадигмі (Б.Латур, М.Кастельс).

У підрозділі 2.1. «Комунікація як один з конструктів парадигми складності» показано, яким чином складність пов'язана з комунікацією і як складність обробляється в комунікації.

Комунікація постає як спосіб зв'язування (налагодження) численних нерозмірних один з одним описів, що продукуються різними спостерігачами, в тому числі таких, що містять в собі описи одних спостерігачів іншими спостерігачами та результатів їх спостережень. Зв'язування зменшує невизначеність, непередбачуваність та епістемологічну складність до рівня операційно необхідної простоти. Комунікація ніби компактифікує складність у внутрішній світ спостерігачів, забезпечуючи можливість простої та зрозумілої взаємодії кожного з кожним. Комунікація надає шанс зменшення складності ситуації за рахунок подолання нерозмірності описів спостережень, здійснених спостерігачами з різними установками, які говорять різними «парадигмальними» мовами, дотримуються різних світоглядних принципів. Завдяки комунікації виникає нова цілісність у становленні, яку можна описувати як систему чи мережу спостерігачів складності. Комунікація в процесі пізнання реалізує *розширений принцип доповнюваності*: погляди одного спостерігача виявляється можливим доповнити поглядами другого. Саме по собі виникнення комунікації перетворює суб'єктів, що пізнають (спостерігачів). Із спостерігачів процесів і явищ, що прагнуть пізнати останні,

вони трансформуються у спостерігачів другого порядку, які вже спостерігають за тим, якими є різниці між ними як суб'єктами пізнання, і обмінюються змістом своїх спостережень. При цьому формуються умови для еволюції епістемологічних конструктів, розробки специфічних мов опису. На цій основі зрощуються і еволюціонують наукові співтовариства.

У підрозділі 2.2. «**Комунікація в системних побудовах Н.Лумана**» експліковано значення терміну «комунікація» в дослідженнях Н.Лумана.

В системних побудовах Нікласа Лумана відбувається зміщення значення багатьох понять. Зокрема комунікація фактично стає синонімом суспільства, при цьому людині (суб'єкту) дістається незначна роль за її межами. Комунікація трактується як аутопоетично самовідновлювальна система, яка не має якоїсь мети, але завжди виникає там, де можна спостерігати суспільство. Як система комунікація отримує від оточуючого середовища все необхідне для свого функціонування, зокрема вона входить у відношення структурного зв'язку із свідомістю суб'єкта (який також є аутопоетичною системою), під'єднує до себе інші комунікації, окреслює свої кордони і т. ін. Н.Луман скептично ставить до тези про те, що «суспільство складається з людей». З його точки зору, це так само абсурдно, як і твердження про те, що «поезія складається з поетів». Луман вважає, що комунікує комунікація, а людські свідомості всього лише надають їй своєрідні «обчислювальні потужності» для здійснення трьох селекцій, без яких комунікація не встановлюється: селекція інформації, повідомлення і розуміння. Комунікація виникає між суб'єктами, але не містить у собі їх самих, хоч вони вповнюють ролі «учасників» комунікації. Інформацію Луман визначає як неочікуваний вибір з багатьох можливостей. Іншими словами, якщо в повідомленні немає чогось непередбачуваного, в ньому немає інформації. Ніклас Луман вводить терміни «контингентність» (можливість для чогось у теперішньому бути іншим) і «подвійна контингентність» (взаємне очікування визначеності, що загальмовує взаємодію), підкреслюючи, що комунікація є одним зі способів обробки ситуацій подвійної контингентності, поряд з інтеракцією і організацією. Подвійна контингентність (за Н.Луманом) служить своєрідним каталізатором виникнення і побудови соціальних систем.

У підрозділі 2.3. «**Комунікація в мережевій парадигмі**» проаналізована роль комунікації в теоретичних побудовах Б.Латура і М.Кастельса.

В акторно-мережевій теорії Бруно Латура фіксується ідея про те, що соціальне є результатом невинного «перезбирання». Іншими словами, соціальне є результатом збирання, що ніколи не зупиняється, яке здійснюють актори і яке полягає в під'єднанні інших акторів через деякі встановлювані між ними зв'язки (асоціацій). Бруно Латур ніде не згадує про те, що природа цих зв'язків комуникативна, і загалом він не використовує термін «комунікація». Латур наполягає лише на тому, що ці зв'язки змінні і що ті з них, які стають неактуальними, зникають. Мережа Бруно Латура – це павутина, що знаходиться в неперервній зміні і простягається крізь час і

простір, що з'єднує не тільки людей, але й предмети. Незважаючи на уникання терміну «комунікація», навряд чи можна визнати його надлишковим для опису того, в який саме спосіб збирається, перезбирається та функціонує актор-мережа. Саме комунікація між акторами (які можуть бути і не-людьми, а, наприклад, архівними рукописами, що опинилися в центрі уваги після їх публікації) створює умови для зміни і розвитку мережі, для проявлення потенційно можливих майбутніх конфігурацій. В актор-мережі відбувається конструювання повідомлень і обмін ними між акторами. Завдяки розумінню та інтерпретації повідомлень мережа може почати перебудовуватися. Отже, комунікація може розглядатися як засіб конфігурування актор-мережі, як один з інструментів її безупинного перезбирання. Одна з назв акторно-мережевої теорії – це «соціологія перекладу». Зокрема, Мішель Каллон продовжує активно розвивати її саме під цією назвою, і хоч він доволі обережний з терміном «комунікація» і використовує його лише побіжно, в його текстах можна віднайти широкий спектр активно застосовних синонімів: «спір», «різноголосся», «пояснення», «інтерпретація», «висловлювання» тощо. Для цілей даного дисертаційного дослідження принципово важливо зафіксувати роль комунікації у перебудові актор-мережі, оскільки саме комунікація створює умови для становлення будь-яких цілісностей, які безперервно збираються.

У мережевих розробках М.Кастельса термін «комунікація» активно використовується, але тлумачиться в класичному сенсі (як у К.Шеннона). Мережа М.Кастельса - це не спосіб перезбирання, це речова мережа, що складається з вузлів і зв'язків між ними, подібна до комп'ютерної мережі.

У розділі 3. «Парадигмальні впливи на дослідження комунікації» розглянуті різні парадигмальні впливи на дослідження комунікації і сформульоване уявлення про комунікацію як про дослідницький конструкт.

У підрозділі 3.1. «Комунікативний аспект дослідницької стратегії Юргена Габермаса» проаналізовані особливості стратегії дослідження, якої дотримувався автор теорії комунікативної дії.

На початку підрозділу зафіксовані різниці значень термінів «стратегія», «метод», «парадигма», розглянута теорія комунікативної дії Юргена Габермаса і здійснена спроба прослідкувати парадигмальні впливи, які відчував на собі цей дослідник; проведений порівняльний аналіз дослідницьких стратегій Ю.Габермаса і Н.Лумана.

У підрозділі 3.2. «Парадигмальні впливи і особливі функції комунікації» сформульовано одну з ключових ідей дисертації, пов'язану з інтерпретацією комунікації як драйвера подієвого часу і провідника контингентності «тут і тепер», проведене розрізнення між перформативністю і констативністю, фатикою і прагматикою, спілкуванням і комунікацією як формами інтерсуб'єктивності. Проаналізовано, в який спосіб вказані форми інтерсуб'єктивності відобразилися в різних дослідженнях комунікації. Введений концепт «подієвий час», співвіднесений з комунікацією,

інтерсуб'єктивністю і самореференцією висококомплексних систем (термін Н.Лумана).

У підрозділі 3.3. «Комунікація як дослідницький конструкт» введено в науковий обіг уявлення про комунікацію як про дослідницький конструкт, який «збирається» кожним філософом, соціологом, психологом, лінгвістом, антропологом чи іншим спеціалістом на підставі як цілком раціональних, так і цілком ірраціональних передумов. Дослідницький конструкт – це інтелектуальний інструмент, що дозволяє при його використанні в описі ситуації помітити те, що раніше вислизало від уваги і опису або схоплювалося інакше за допомогою інших конструктів і термінів. Цей конструкт формується під впливом тих чи інших парадигм і несе в собі їх відмінні риси. З цієї причини особливий інтерес має парадигмальний аспект аналізу дослідження комунікації. В роботі показано, як пов'язані теорії і концепції, створювані дослідниками, з особливостями збирання комунікації як «дослідницького конструкту».

В результаті аналізу різноманітних дослідницьких стратегій зроблений висновок про те, що парадигми і дослідницькі стратегії взаємно доповнюють одне одну. Парадигма диктує, в який саме спосіб повинно будуватися дослідження, що відповідає критеріям науковості, зафіксованим в даній дисципліні, в даному науковому співтоваристві, в даний момент часу. Стратегія дослідження – це шлях, обраний конкретним дослідником, в якому можуть поєднуватися різні епістемічні, парадигмальні, методологічні впливи. Водночас у стратегії виявляється індивідуальний творчий, авторський початок дослідника.

Введений у науковий обіг термінологічний конструкт «знанняве тіло», що являє собою комплекс знань, якими суб'єкт-дослідник оволодів, які стали своєрідним аналогом тіла, вирощеного не з білкової матерії, а з парадигм і наукових знань співтовариства.

Розроблене уявлення про парадигму як про своєрідний синтез дослідницьких конструктів. Цей синтез безперервно виникає і перезбирається в комунікації наукового чи філософського співтовариства.

Парадигми, епістеми, методологічні підходи, під впливом яких опиняються учасники співтовариства, можуть оброблятися співтовариствами у формі різних комунікативних локусів, які можна порівняти з комунікативними станами співтовариства.

ВИСНОВКИ

Відповідно до зазначених завдань дослідження можна виокремити загальні висновки:

1. Аналіз *комунікації як особливого предмета дослідження* показав наступне. Численність теорій, концепцій, описів комунікації дозволяє припустити, що комунікація є дослідницьким конструктом (в межах ідей сучасного епістемологічного конструктивізму), який кожен автор збирає в особливий спосіб для вирішення свого завдання. Дослідницький конструкт – це інтелектуальний інструмент, що дозволяє при його використанні

актуалізувати те, що раніше вислизало від уваги і опису або схоплювалося інакше за допомогою інших конструктів і термінів. Прикладами розгляду комунікації як авторського дослідницького конструкту можна вважати запропоноване Н.Луманом тлумачення комунікації як аутопоетичної системи, якою і є суспільство, чи точку зору Ю.Габермаса, згідно з якою комунікація - це раціонально і нормативно обумовлений обмін повідомленнями і аргументами.

Запропонований варіант збирання дослідницького конструкту «комунікація», який може бути описаний як драйвер подієвого часу. Подієвий час – це конструкт, зібраний на підставі уявлень Н.Лумана про час. Луман розглядає час у контексті уявлень про самореференції комплексності систем. Самореференція комплексності систем у різноманітних ситуаціях здійснюється за рахунок відбору різних елементів і зв'язків системи. Продукування цієї зміни у відборі обробляється в комунікації і стає «подією» системи, яку вона сприймає як хід часу. Подієвий час «рухається» завдяки автокомунікації і комунікації. Комунікація стає своєрідним провідником контингентності в ситуацію «тут і тепер».

Проаналізовані в роботі спроби узагальнення і побудови єдиної класифікації усіх досліджень комунікації (Р.Крейг, І.П.Кужелева-Саган, С.П.Домнич та ін.) вказують на повсякденність як загальний корінь, до якого звернені всі теоретичні побудови. Зв'язок повсякденності і комунікації актуалізує інтерес до ідей Б.Вальденфельса про людину як «нефіксовану тварину», яка живе на порозі звичайного і незвичайного, і про повсякденність, яка виявляється в тому, що «воно мислить» замість декартівського «я мислю». Повсякденність постає «місцем утворення смислу» і «плавильним тиглем раціональності».

2. Були оцінені *можливості парадигмального аналізу в контексті нового бачення про суб'єкта-дослідника в ситуації комунікативного і рефлексивного повороту.*

Сучасний дослідник вже не є «монолітним» суб'єктом класичної науки, а виявляє себе цілісністю у безперервному становленні. Сам процес наукового аналізу призводить до дисперсії класичного суб'єкта, він перебирається як композиція комунікативних станів, кожен з яких може перебувати під впливом окремих парадигм, теорій, концепцій, підходів. У процесі автокомунікації і освоєння вторинної рефлексії суб'єкт-дослідник перебирається як цілісність, приймає рішення і здійснює вибори, що формують його дослідницьку стратегію.

Парадигмальний аспект дослідження задає специфічний ракурс розгляду дослідницьких стратегій, що передбачає використання парадигмального аналізу як основного методологічного інструменту. Парадигмальний аналіз спрямований на виявлення фундаментальних начал, що перебувають в основі будь-яких дослідницьких практик. Ці начала умовно можна поділити на зовнішні епістемічні, парадигмальні впливи, які відчуває на

собі кожний дослідник, і на внутрішні, пов'язані з особистим вибором дослідницьких альтернатив, зафіксованих у дослідницькій стратегії.

Епістеми, парадигми, ті чи інші методологічні підходи, під впливом яких опиняються учасники наукового співтовариства, подібні до комунікативних станів співтовариства, композиція яких визначається комунікацією його учасників. У цій комунікації виникають процеси «відбору» і «самореференції» (в луманівському розумінні цих термінів. Усі ці впливи побуджують дослідників, що входять до співтовариства, здійснювати будь-що строго визначеним способом, підтримуючи комунікативні зв'язки.

Подання про суб'єкта-дослідника як про композицію комунікативних станів дозволяє відійти від «точкової» інтерпретації суб'єкта-дослідника, від його монопозиційності. Таке становище суб'єкта-дослідника дозволяє, крім того, уточнити розуміння концепту «особлива диспозиція епістеми», запропонованого М.Фуко. Ця диспозиція виявляється в тому, що пізнання відбувається в умовах дисоціації, а потім дисперсії цілісної людини, яка безперервно збирає і перезбирає себе у ситуації вторинної рефлексії як композицію комунікативних станів.

3. В процесі дослідження *вирізнено своєрідність розуміння парадигми в гуманітарних дисциплінах*. Автором виділені констативні елементи парадигми, характерні для розуміння терміна "парадигма" в гуманітарних дисциплінах. Зокрема, з метою здійснення різних варіантів парадигмального аналізу констативні елементи парадигми, зафіксовані Т.Куном у формі дисциплінарної матриці, змодельовані такими об'єктами дослідницької уваги. Це вербально-конструктивні засоби опису, чи словники (терміни, термінологічні зв'язки, концепти і конструкти); всі вони можуть бути співвіднесені з символічними узагальненнями кунівської дисциплінарної матриці. Дослідницькі стратегії, визначувані, в тому числі, впливом наукового співтовариства на кожного конкретного дослідника, пов'язані з метафізичними частинами парадигм, цінностями і зразками, виділеними Т.Куном. Особливості розуміння епістемічно і парадигмально визначені. Ці особливості представлені специфічними наборами смислів. Вчені, що дотримуються власних поглядів, доволі по-різному розуміють та інтерпретують одні й ті ж явища та експерименти. Критерії селекції інформації, яка отримує статус наукового знання в даному науковому співтоваристві в даний період часу. Ці критерії визначають, які з парадигмально допустимих висловлювань набувають статусу загальноприйнятого наукового знання.

У сучасних дослідженнях термін «парадигма» вживається не лише у природничих, але й у гуманітарних науках. При цьому його значення значною мірою розмивається. Гуманітарна парадигма стає більш епістемічною за своїм духом і змістом. У дисертації продемонстровано, що запропоновані констативні елементи парадигми дозволяють розрізняти і описувати парадигми, що використовуються в гуманітарних дослідженнях.

Аналіз різних стратегій дослідження комунікації в умовах різноманітних парадигмальних впливів дозволяє запропонувати погляд на

парадигму як на синтез дослідницьких конструктів, що виникають і постійно перезбираються у розмаїтті наукових і філософських комунікацій.

4. У процесі дослідження була *розкрита специфіка парадигмального аналізу як особливого способу рефлексії процесів дослідження комунікації*. Парадигмальний аналіз переосмислений у контексті рефлексивного повороту і передбачає розвиток децентрованого мислення (за Ж.Піаже). Децентрація створює умови для децентрованої рефлексії, що являє собою різновид рефлексії другого рівня, завдяки якій з'являється можливість дбайливої реконструкції позицій, точок зору і логіки інших учасників комунікації. Практики децентрованої рефлексії тісно пов'язані з актуалізацією між-, крос- і трансдисциплінарності. Можливою є і рефлексія третього рівня, коли увага дослідника зосереджується на рефлексії самій по собі і на тому, як її використання змінює ситуацію. Завдяки цьому вихід у рефлексію третього рівня стає одним із засобів деконструкції дослідницьких конструктів, станом, в якому суб'єкт–дослідник виявляється здатним обирати варіант збирання самого себе і керувати процесом переключення між різними конфігураціями цього збирання.

У процесі комунікації в науковому співтоваристві дослідник в результаті послідовності актів визнає деякі знання, підходи, методи прийнятні для себе, а інші відкидає. Це прийняття чи неприйняття ґрунтується, як відзначає Ю.Габермас «на неозорій мережі передумов». Практично неможливо аналітично уявити, в якій спосіб здійснюється акт вибору, акт розрізнення того, що прийнятне и того, що неприйнятно. Цей вибір значною мірою позараціональний. Володіння науковим знанням певною мірою виявляється подібним володінням власним тілом. Щоб зробити деяку частину знання співтовариства своєю, потрібно, щоби знання увійшло у «плоть і кров» учасника співтовариства, було прожите и пережите ним, відчуті і свідомо на тому же рівні, на якому відчувається і проживається усвідомлення власного тіла як «мого». Лише в цьому випадку виникає феномен екзистенціальної нероздільності себе і наукового знання, яким вдалося оволодіти конкретній людині. Стаючи членом наукового співтовариства, кожен учасник починає вирощувати своєрідний «знанневий» аналог тіла, яким він володіє, переживаючи це володіння також позараціонально, як і володіння власним біологічним тілом. Проте це вирощуване тіло складається не з білкової матерії, а зі знанневих конструктів, тому його можна назвати власним знанневим тілом.

5. У дисертації була *виявлена роль комунікації як особливого конструкту в парадигмі складності*. Саме по собі виникнення комунікації перетворює суб'єктів, що пізнають (спостерігачів). Зі спостерігачів, які прагнуть пізнати процеси і явища, вони трансформуються у спостерігачів другого порядку, що вже спостерігають за тим, якими є відмінності між ними як суб'єктами пізнання, і обмінюються змістом своїх спостережень. Концептуальний персонаж «спостерігач складності», введений В.І.Аршиновим і Я.І.Свирським, сповнений протиріч: він водночас знаходиться всередині і

зовні системи або мережі; він здатний спостерігати себе самого, будучи спостерігачем другого роду, й уникати парадоксу рефлексивного вислизання. Суперечність «спостерігача складності» значною мірою усувається, якщо інтерпретувати його як множинну цілісність у становленні, дисперсовану входженням у ситуацію спостереження, яка збирається і перезбирається заново за допомогою автокомунікації в стані вторинної рефлексії.

6. Було експліковано значення терміну «комунікація» в системному підході Н.Лумана. Н.Луман розуміє комунікацію як суспільство. Комунікація в його дослідженнях – це комплексна соціальна система, аутопоетично відтворююча власні елементи, здатна до самореференції, при цьому учасники комунікації опиняються в зовнішньому середовищі по відношенню до неї. Свідомість і комунікація в концепції Н.Лумана є структурно пов'язаними операційно замкнутими аутопоетическіми системами.

7. У дослідженні була з'ясована роль комунікації в мережевій парадигмі (Б.Латур, М.Кастельс). Мережа Бруно Латура є динамічним процесуальним утворенням, що виникає і змінюється разом з діями, рішеннями, взаємодіями акторів. В актор-мережі Б.Латура зв'язки і асоціації, встановлювані акторами, створюють мережу, в якій ці актори можуть комунікувати одне з одним, правда, вона не стає комунікативним каналом, як це декларується М.Кастельсом. Мережа Б.Латура живе самостійно, хоча комунікативна взаємодія між акторами і встановлюваними ними асоціаціями може впливати на конфігурацію мережі. Збагачення АМТ терміном «комунікація», якого сам Б.Латур уникає, відкриває нові можливості та перспективи. Концепт актор-мережі збагачується новими смислами, якщо інтерпретувати комунікацію як спосіб перезбирання актор-мережі. Зокрема, при такому підході мережа комунікативних станів цілісної людини-дослідника інтерпретується як актор-мережа, яка постійно перезбирається за допомогою автокомунікації.

8. У процесі дослідження були пояснені особливості стратегії дослідження комунікації Ю. Габермаса. Стратегія дослідження – це особливий шлях, обраний конкретним вченим, філософом. Цей шлях формується в контексті різних епістемічних, парадигмальних, методологічних впливів. Водночас у стратегії проявляється індивідуальний творчий, авторський початок. Акти індивідуальних виборів ініціюються, в тому числі, позараціональними, аналітично не експлікованими інтенціями, пов'язаними із впевненістю в прийнятності чи істинності тих чи інших теоретичних побудов, інтерпретацій і описів, які певною мірою зумовлені індивідуальними пріоритетами дослідника.

Комунікативний розум Юргена Габермаса є одним зі шляхів подолання метафізики суб'єктності, виходом за рамки суб'єктивного знання в знання, що поділяється учасниками комунікації, яке проходить в процесі комунікації перевірку на взаємну прийнятність. У процесі комунікації учасники розкривають одне одному зміст своїх індивідуальних життєвих світів, і при цьому виникає деякий загальний контекст цих світів, який дозволяє їм уникнути насильства стосовно одне одного і раціонально прийти до згоди.

Теорія дискурсу Ю.Габермаса є детально розробленою теорією раціональної аргументації позиції кожного учасника комунікації.

9. *Багатовимірність комунікації була визначена як драйвер різноманітності теорій і концепцій комунікації.* Комунікація виходить далеко за рамки соціального; в найбільш узагальненому вигляді вона може бути представлена як обмін будь-чимось у деякому обмеженому локусі. Локус може бути обмежений правилами, рамками, нормами, догматами і т. ін. Чим би не обмінювалися учасники комунікації, сам факт цього обміну може стати предметом для продовження комунікації. Таким чином, кожен локус комунікації (ніби він не був визначений) має тенденцію постійно змінюватися, до того ж і комунікативні локуси постійно множаться, зростає і кількість мерностей кожного локусу. При вивченні комунікації стають потрібні певні критерії, фільтри, що дозволяють виділити з великої кількості комунікативних локусів, що постійно множаться, ті, які становлять інтерес у ситуації «тут і тепер». Розмаїття теорій комунікації та їх незвідність одна до однієї є наслідком описаних особливостей комунікації.

СПИСОК НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ ПО ТЕМІ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових наукових виданнях

1. Шохов А. С. Парадигма: коммунікативний аспект аналізу. Науковий Вісник Чернівецького університету. 2015. №754–755. С. 107–112
2. Шохов А. С. Высококомплєксные объекты и коммуникация. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія. 2016. №11. С. 117–122.
3. Шохов А. С. Роль коммуникации в формировании и развитии представлений о наблюдателе сложности (по текстам В.И. Аршинова). Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія. 2017. №14. С. 91–96.
4. Шохов А. С. «Контингентность», «самореференция» и «комплексность»: взаимоэкспликация терминов. (по результатам исследования текстов Н.Лумана). Актуальні проблеми філософії та соціології. 2017. №17. С. 142–145.
5. Шохов А. С. Прояснение терминологического аппарата теории Н.Лумана, используемого при описании самореферентных систем. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2017. №18. С. 148–152.

Статті у наукових фахових виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз даних

6. Шохов А. С. Два подхода к представлениям о сетях: «революционный» Латур и «традиционный» Кастельс. "Гілея: науковий вісник": Збірник наукових праць. 2018. №132. С. 166–170.

Тези наукових доповідей

7. Шохов А. С. Коммуникативная сложность и ее особенности. Дні науки філософського факультету 2016. Міжнародна наукова конференція (20– 21 квітня 2016 року). Частина 2. 2016. С. 94–96.
8. Шохов А. С. Роль коммуникации в наблюдении сложности. Национальная философия в глобальном мире: тезисы Первого белорусского философского конгресса Минск: Беларуская навука, 2017. С. 203–204.
9. Шохов А. С. Коммуникация и децентрированное миропонимание. Гуманітарно– наукове знання: комунікативні засади. Матеріали наукової конференції Чернівці: Чернівецький національний університет, 2017. С. 105–108.
10. Шохов А. С. Парадигма как сеть парадигмальных элементов. Матеріали всеукраїнських конференцій студентів та аспірантів філософських факультетів XVII–XVIII наукових читань пам'яті Георгія Флоровського Одеса: Одеський національний університет імені І.І.Мечникова, 2016. С. 38–40.
11. Шохов А. С. О социальном бытии и социальном времени на границах возможного, реального и контингентного. Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету 2017", 25– 26 квіт. 2017 р. : [матеріали доповідей та виступів]. К: Видавничо– поліграфічний центр "Київський університет", 2017. Ч. 2. С. 197–199.
12. Шохов А. С. Взаимоэкспликация как процедура анализа терминологического базиса философских текстов (на примере некоторых терминологических конструктов Никласа Лумана). Уемовские чтения – V Одеса: Одеський національний університет імені І.І.Мечникова, 2017. С. 62–63.
13. Шохов А. С. «Философский серфинг» как способ взаимодействия с парадигмальными притяжениями. Уемовские чтения VI (2018): материалы научных чтений памяти Авенира Уёмова Одесса: Одесский Национальный Университет им. И.И.Мечникова, 2018. С. 92–93.
14. Шохов О. С. Вторинна рефлексія" Г.Марселя і проблема власного парадигмального тіла. Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету 2018", 26– 27 квіт. 2018 р.: [матеріали доповідей та виступів. К: Видавничо– поліграфічний центр «Київський університет», 2018. Ч. 3. С. 23–25.
15. Шохов А. С. Юрген Хабермас о Никласе Лумане и присвоении наследия философии субъекта. Методологія та технологія сучасного філософського пізнання. Матеріали IV Міжнародної наукової конференції 25– 26 травня 2018 Одеса: Державний заклад "Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського", 2018. С. 32–34.

16. Шохов А. С. "Вторичная рефлексия" Г.Марселя и проблема собственного знаниевого тела. Интеллектуальная культура Беларуси: методологический капитал философии и контуры трансдисциплинарного синтеза знания: материалы третьей международной научной конференции 15–16 ноября 2018 года., в 3–х тт г. Минск: Институт философии НАН Беларуси, 2018. Том 1. С. 188–190.

АННОТАЦИЯ

Шохов А.С. Стратегии исследования коммуникации: парадигмальный аспект. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.02 – диалектика и методология познания. Одесский Национальный Университет имени И.И.Мечникова, МОН Украины, – Одесса, 2019

В диссертационном исследовании получил дальнейшее развитие терминологический конструкт «стратегия исследования», который позволяет говорить о личном выборе в условиях полипарадигмальности, о возможности фиксации исследовательской позиции, которая позволяет удерживать баланс между различными векторами смыслового притяжения. В диссертации показано, каким образом классический субъект исследования преобразуется в непрерывно пересобираемую целостность собственных коммуникативных состояний.

Сформулировано представление о коммуникации как об исследовательском конструкте, который каждый исследователь собирает и пересобирает для решения собственных научных и философских задач. Предложена трактовка коммуникации как драйвера событийного времени, способного изменять конфигурацию установившихся связей и ассоциаций между акторами, создавать условия для пересборки систем или сетей и быть проводником контингентности в ситуацию «здесь и сейчас».

Продемонстрированы методологические возможности парадигмального анализа. Показано значение «децентрализованной рефлексии» и рефлексии второго уровня. Введён терминологический конструкт «знаниевое тело» исследователя.

Ключевые слова: стратегия исследования, субъект-исследователь, сборка, коммуникация, парадигма, конститутивные элементы парадигмы, децентрализованная рефлексия, знаниевое тело, исследовательский конструкт.

АНОТАЦІЯ

Шохов О.С. Стратегії дослідження комунікації: парадигмальний аспект. - Кваліфікаційна наукова робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.02 - діалектика і методологія пізнання. Одеський національний університет імені І.І.Мечникова, МОН України, - Одеса, 2019.

Дослідження комунікації – один з мейнстримів сучасної філософії. «Комунікативний поворот» спричинив появу різноманітних ракурсів вивчення комунікації в усіх гуманітарних дисциплінах. Ці доробки нині потребують осмислення і узагальнення. Кожен дослідник намагається дати власну відповідь на питання про те, чим є і чим не є комунікація, і завдяки розмаїттю запропонованих відповідей ситуація ще більше заплутується. Стає нелегко зрозуміти, що таке комунікація сама по собі, та й саме питання про те, що таке комунікація, набуває багатьох додаткових вимірів.

Метою дисертаційної роботи є виявлення багатовимірності парадигмального впливу на суб'єкта-дослідника при конструюванні стратегії дослідження комунікації.

У роботі отримало подальший розвиток уявлення про парадигмальний аналіз як про процес виявлення підстав, на які спирався дослідник під впливом різних установок.

Зроблений висновок про те, що суб'єкт-дослідник завдяки входженню в ситуацію спостереження на першому рівні рефлексії переживає дисоціацію, а згодом дисперсію і трансформується в композицію комунікативних станів, що безперервно перезбируються. При вхоженні в стан рефлексії другого рівня суб'єкт-дослідник перезбирує себе наново і віднаходить себе як цілістність у становленні, що втримується автокомунікацією. Децентрована рефлексія (різновид рефлексії другого рівня) виявляється важливим інструментом парадигмального аналізу, оскільки дозволяє послідовно стати на місце іншого дослідника, проаналізувати впливи, яким він піддається, а також ніби «із середини» прожити різні дослідницькі ракурси і особисті вибори, що формують індивідуальну стратегію.

В роботі проаналізовані уявлення про комунікацію, що виникли під впливом різних парадигм (парадигми складності, системної парадигми в розумінні Н.Лумана, мережевої парадигми, парадигми комунікативного розуму та ін.).

Зроблений висновок про те, що парадигми і дослідницькі стратегії взаємно доповнюють одне одну. Парадигма диктує, в який саме спосіб повинно будуватися дослідження, щоб відповідати критеріям науковості, зафіксованим у даній дисципліні, в даному науковому співтоваристві, в даний момент часу. Стратегія дослідження – це шлях, обраний конкретним дослідником, в якому можуть поєднуватися різноманітні епістемічні, парадигмальні, методологічні, теоретичні впливи, а також вплив численних «поворотів». Водночас в обраній стратегії виявляється індивідуальне творче, авторське начало дослідника.

Введений у науковий обіг термінологічний конструкт «знаннєве тіло», що являє собою комплекс знань, які увійшли «у плоть і кров» суб'єкта, стали своєрідним аналогом тіла, вирощеного не з білкової матерії, а із «знаннєвої».

Розроблене уявлення про парадигму як про своєрідний синтез дослідницьких конструктів, що виникають і постійно перезбируються в комунікації наукового чи філософського співтовариства.

Парадигми, епістеми, методологічні підходи, під впливом яких опиняються учасники співтовариства, метафорично зрівнені з комунікативними станами співтовариства, композицією яких наперед визначається комунікація його учасників.

Сформульоване уявлення про комунікацію як про дослідницький конструкт, який кожен дослідник «збирає» для вирішення власних наукових і філософських завдань. Запропоноване трактування комунікації як драйвера подієвого часу, здатного змінювати конфігурацію сталих зв'язків та асоціацій між акторами, створювати умови для перезбирання систем або мереж і бути провідником контингентності в ситуації «тут і тепер».

Ключові слова: децентрована рефлексія, дослідницький конструкт, збирання, знанняве тіло, комунікація, конститутивні елементи парадигми, парадигма, стратегія дослідження, суб'єкт-дослідник.

SUMMARY

Shokhov A. S. Communication Research Strategies: a Paradigm Aspect. – Manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of philosophical science in the specialty 09.00.02 – Dialectics and Methodology of Cognition. – Odessa National University, MOES of Ukraine. – Odessa, 2019.

Communication studies are in the mainstream of modern philosophy. "Communicative turn" led to the emergence of various perspectives, connected with the research of communication in all humanitarian disciplines. Each researcher tries to give his own answer to the question of what communication is and what is not, and thanks to the diversity of the proposed answers, the situation is even more confusing. It is not easy to understand what communication is by itself, and the question "what is the communication?" takes on very many additional dimensions. The epistemic complexity is arising such more that any attempt to see the "forest behind the trees" or to discover the thread of Ariadne in the constantly created labyrinth of intellectual searches becomes relevant.

The aim of the dissertation is to analyze communication research strategies in the context of paradigm influences that are experienced by various researchers.

A terminology construct "research strategy" has further developed in this dissertation. It allows speaking about personal choice in situations of polyparadigmality thinking. Thereby a certain research position, which allows us to keep a balance between different vectors of meaning attractions, becomes possible. It is concluded that the subject-researcher, due to the entry into the observation situation in the first reflexion level state, experiences dissociation and then dispersion. The dissertation shows how the classic researcher has transformed into the continuously reassembled integrity of its own communicative conditions held by auto-communication at the second-level reflexion state. One type of this reflexion is "decentralized reflexion" that becomes an important tool for paradigm analysis because it allows us to consistently take the place of every researcher, analyze the

influences that he is experiencing, and to live from the inside various research angles and personal choices that form an individual strategy.

The work develops further the concept of paradigm analysis as the process of identifying the bases on which the researcher relied under the gravitation of various paradigmatic (epistemic) influences. The metaphor of the surfer researcher, which slides along the waves created by the centers of paradigmatic attraction, is used. Surfer has to keep away all these centers because he wants to be independence from them. Another way he can lose his philosophy reflexive position.

The dissertation considers ideas of communication that have developed in different directions of thinking (the paradigm of complexity, the system paradigm (N.Luhmann's version), the network paradigm, the paradigm of "communicative rationality", etc.).

It is concluded that paradigms and research strategies complement each other. The paradigm prescribes exactly how the research should be built in order to meet the scientific criteria established in this discipline in this scientific community at one time or another. The research strategy is the path chosen by a particular researcher in which various epistemic, paradigmatic, and methodological influences can be combined. At the same time, the strategy reveals the author's creativity, his own contribution.

A terminological construct "knowledge body" introduced into scientific use. It can be explained as a complex of knowledge that entered "into flesh and blood of researcher", became a peculiar analog of a body grown not from protein matter, but from the paradigms and scientific knowledge of the community.

The concept of the paradigm was developed as a kind of synthesis of research constructs, arising and constantly re-assembling in the communication of the scientific or philosophical community.

Paradigms, episteme, methodological approaches, influenced by community members, are metaphorically compared with the communicative states of a community, the composition of them predetermines the communication of its members.

It was proposed the concept of communication as a "research construction" that each researcher "assembles" to solve his own scientific and philosophical problems. This dissertation contains an interpretation of communication as a driver of event-time, capable of changing the configuration of established connections and associations between actors, creating conditions for reassembling systems or networks and being a conductor for contingency in the situation "here and now".

Keywords: research strategy, subject-researcher, assembly, communication, paradigm, constitutive elements of a paradigm, decentralized reflexion, knowledge body, research construct.